

STD : 12

અર્થશાસ્ત્ર

પાઠ : 5

ગારીબી

સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ માટે સાચો વિકલ્પ શોધો :

(1) ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ઓફ મેડિકલ રીસર્ચ ગ્રામ્યક્ષેત્રે
વ્યક્તિની ખોરાકમાં ન્યૂનતમ દૈનિક કેટલી કેલરી નક્કી
કરી છે ?

(અ) 2400

(ક) 2200

(બ) 2300

(સ) 2100

(2) તેંકુલકર સમિતિની ભલામણો મુજબ વર્ષ 2011-12

માટે શહેરીક્ષેત્રોની ગરીબીરેખા નક્કી કરવા કેટલા
રૂપિયા નક્કી કર્યા છે ?

(અ) 816

(બ) 916

(ગ) 1000

(દ) 2000

(3) વર્ષ 2013માં ભારતમાં સૌથી ઓછી ગરીબી કયા
રાજ્યમાં જોવા મળી હતી ?

- (અ) ગુજરાત
- (બ) રાજ્યસ્થાન
- (ક) ગોવા
- (દ) બિહાર

(4) વર્ષ 2011-12ના અંદાજો મુજબ 30 થી 40 ટકાની ગરીબીની શ્રેણીમાં નીચેનામાંથી કયા રાજ્યનો સમાવેશ થાય છે ?

(અ) પંજાਬ

(ક) કર્ણાટક

(બ) જમ્મુ-કશ્મીર

(સ) ઓડિસા

(5) ભારતમાં વર્ષ 2014-16ના સમયગાળામાં કુપોષિત
વ્યક્તિઓનું ટકાવારી પ્રમાણ કેટલું છે ?

(અ) 23.7

(બ) 15.2

(સ) 11.2

(સ) 20.5

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

(1) ગરીબીરેખા એટલે શું ?

➤ જીવનની લધુતમ જરૂરિયાતો સંતોષવા જરૂરી ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓ ખરીદવા માટે નક્કી કરવામાં આવેલ આવક અને ખર્ચની લધુતમ સપાઠી એટલે ગરીબીરેખા.

(2) સાપેક્ષ ગરીબીનો અર્થ લખો.

➤ જુદી જુદી આવક ધરાવતા સમાજના અન્ય વર્ગની તુલનામાં કોઈ એક વર્ગની આવક ઓછી હોવાની સ્થિતિને 'સાપેક્ષ ગરીબ' કહેવાય છે.

(3) તેંકુલકર સમિતિએ ગરીબીરેખા નક્કી કરવા કયા

પ્રકારના ખર્ચનો સમાવેશ કર્યો છે ?

➤ તેંકુલકર સમિતિએ ગરીબીરેખા નક્કી કરવા કેલરી વપરાશ માટે જરૂરી ખર્ચ ઉપરાંત શિક્ષણ અને સ્વાસ્થ્ય માટેના ખર્ચનો પણ સમાવેશ કર્યો છે.

(4) સાપેક્ષ ગરીબીને માપવા માટે કઈ પદ્ધતિઓનો

ઉપયોગ થાય છે ?

- સાપેક્ષ ગરીબીને માપવા માટે આવક જીથોની રચના,
લોરેન્જ, વક ગિની ગુણોત્તર જેવી પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ
થાય છે.

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ટ્રંકમાં જવાબ આપો :

(1) ગરીબીનો આવક અભિગમ સમજાવો.

➤ ગરીબીના આવક અભિગમ મુજબ જીવનજરૂરી ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓને ખરીદવા માટે નક્કી કરવામાં આવેલ આવક કે ખર્ચની લધુતમ સપાઠી એટલે ગરીબીરેખા.

- ગરીબીરેખા દ્વારા નક્કી થયેલ આવક કે ખર્ચની લધુતમ સપાટીથી ઓછી આવક ધરાવનાર વર્ગ ગરીબ કહેવાય. આમ, આ અર્થઘટન અનુસાર ગરીબી એક રીત અભાવની સ્થિતિ છે.
- ભારતમાં ગરીબીરેખા માટે જરૂરી કેલરી મેળવવા ખોરાક પાણી થતા લધુતમ ખર્ચને ધ્યાનમાં લેવાય છે.

આ અભિગમ મુજબ ફક્ત અપુરતા ઘોરાકને જ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. તેથી તે ભૂખમરાની સ્થિતિને દર્શાવે છે. પરંતુ ગરીબી ફક્ત ભૂખમરાની સ્થિતિ નથી. તે આ અભિગમની મર્યાદા છે.

(2) ગરીબીનો આધુનિક અભિગમ સમજવો.

- ગરીબીના આધુનિક અભિગમમાં લઘુતમ સરેરાશ જીવનધોરણનો ખ્યાલ મહત્વનો છે.
- લઘુતમ સરેરાશ જીવનધોરણમાં ખોરાક ઉપરાંત જીવનધોરણ માટે પાચાની સગવડો જેવી કે કપડાં, રહેઠાલ, શિક્ષણ, આરોગ્ય, સ્વચ્છતા, પીવાનું સ્વચ્છ પાણી વગેરેનો પણ સમાવેશ થાય છે.

- તેથી ગરીબીના આધુનિક અભિગમમાં
બિનઆવક ગરીબીનો ખ્યાલ મહત્વનો છે.
- અમત્ય સેનના મત મુજબ ગરીબીનો પૂરો
ખ્યાલ મેળવવા ફક્ત આવકનો સંદર્ભ પૂરતો
નથી.

➤ આવક સિવાયની માનવજીવનના વિકાસ માટે
જરૂરી બાબતો જેવી કે શાન, લાંબું અને સ્વસ્થ
જીવન, સારું જીવનધોરણ, વ્યક્તિ - સ્વાતંત્ર્ય,
તકોની ઉપલબ્ધતા અને પસંદગી તેમજ
સ્વાભિમાન સાથે ગૌરવપૂર્ણ જીવનનો વિચાર પણ
થવી જોઈએ.

➤ સંયુક્ત રાજ્ય વિકાસ કાર્યક્રમના અહેવાલ મુજબ
માનવવિકાસ અંક (HD) અને માનવગારીબી અંક
(HP) ગરીબીની સ્થિતિના માપદંડ છે.

(3) ગરીબીરેખાની મર્યાદા જણાવો.

- જીવનનિર્વાહ માટે લઘુતમ માથાઈથ વપરાશી ખર્ચને ગરીબીરેખા કહે છે.
- ગરીબીરેખાની મર્યાદા એ છે કે તેમાં ફક્ત કેલરી વપરાશને જ આધાર તરીકે લેવામાં આવે છે.
- ગરીબી એક આર્થિક પરિસ્થિતિ છે અને ભૂખ એક શારીરિક પરિસ્થિતિ છે.

- તેથી ગરીબીરેખા 'ભૂમરાની રેખા' બનીને રહી જાય છે.
- ગરીબીરેખાના ખ્યાલને ગતિશીલ બનાવવા જીવનની ગુણવત્તાની લધુતમ સપાટી નક્કી કરવી જોઈએ.

(4) ભારતમાં નિરપેક્ષ ગરીબીનું પ્રમાણ કેટલું છે ?

- તેંકુલકર સમિતિના અંદાજ મુજબ ભારતમાં વર્ષ 2004 – 05માં નિરપેક્ષ ગરીબીનું પ્રમાણ 37.2 ટકા હતું. જે વર્ષ 2011 – 12માં ઘટીને 21.9 ટકા થયું હતું.
- ભારતના ગ્રામ્ય ક્ષેત્રે વર્ષ 2004 – 05માં ગરીબીનું પ્રમાણ 41.8 ટકા હતું જે વર્ષ 2011 - 12માં ઘટીને 25.7 ટકા થયું હતું.

➤ ભારતમાં શહેરી ક્ષેત્રે વર્ષ 2004 – 05માં
ગરીબીનું પ્રમાણ 25.7 ટકા હતું. જે વર્ષ 2011 –
12માં ઘટીને 13.7 ટકા થયું હતું.

(5) પીવાનું સ્વચ્છ પાણી અને મકાનની

ઉપલબ્ધતાનું મહત્વ સમજવો.

- જનસમૂહનું આરોગ્ય પીવાના સ્વચ્છ પાણી અને સ્વચ્છતાની સગવડ સાથે સંકળાયેલું છે.
- ફુષ્ટિત પાણી અને સ્વચ્છતાનો અભાવ અનેક રોગનું કારણ બને છે.

- 2011ની વસ્તીગણતરી મુજબ ભારતમાં 63.3 ટકા કુંઠુંબોને નળ દ્વારા પીવાનું સ્વચ્છ પાણી ઉપલબ્ધ છે.
- પીવાના સ્વચ્છ પાણીની ગેરહણજરીમાં ગંધું પ્રદૂષણયુક્ત પાણી પીવાને લીધે દેશમાં પાણીજન્ય રોગોનું પ્રમાણ ઊંચું રહે છે, જે ગરીબીની સમસ્યા વધુ ગંભીર બનાવે છે.

- રહેઠાણાએ માનવીની પ્રાથમિક જરૂરિયાત છે.
રહેઠાણાની ઉપલબ્ધ તથા રહેઠાણાની ગુણવત્તા
પરથી ગરીબીનું ધોરણ નક્કી થાય છે.
- ભારતમાં પૂરતી સગવડતાવાળાં મકાનોની તંગી છે.
મોટા ભાગનાં મકાનો એક રૂમની સગવડતાવાળા છે,
જે ગરીબીનો એક માપદંડ બને છે.

પ્રશ્ન 4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

(1) ગરીબી માટેનાં આર્થિક કારણો સમજાવો.

➤ ગરીબી માટેનાં આર્થિક કારણો નીચે મુજબ છે :

1. શ્રમિકદીઠ નીચી ઘેત-ઉત્પાદકતા :

➤ ભારત ઘેતીપ્રધાન દેશ છ. તેથી ભારતમાં ગ્રામ્ય ક્ષેત્રે ગરીબી વધુ હોવા માટેનું એક મહત્વનું કારણ શ્રમિકની નીચી ઘેત-ઉત્પાદકતા છ.

➤ કૃષિક્ષેત્ર સિંચાઈની સગવડતાનો અભાવ, અપૂરતી ટેકનોલોજી. શિક્ષણ અને તાલીમનો અભાવ, ઓછું મૂડીરોકાણા, વસ્તીનું વધુ પડતું ભારણા વરેરેને કારણે શ્રમિકદીઢ ઘેત-ઉત્પાદકતા નીચી રહે છે. પરિણામે ઘેરૂતોની આવકો નીચી રહેતાં ગરીબી વધુ જોવા મળે છે.

2. જમીન તથા સંપત્તિની અસમાન વહેંચણી :

- ભારતમાં અંગ્રેજોના શાસન દરમિયાન જમીનદારી પ્રથાને કરારણે જમીન-માલિકી મુઢીભર જમીનદારોના હથમાં હતી.
- જમીનદારોને એતીના વિકાસ માટે મૂડીરોકાણામાં રસ ન હતો.

- બીજુ તરફ ખેતી કરનારા ખેતમજૂરો ક ભાવનિકારોને પણ પોતાની માલિકીની જમીન ન હોવાથી ખેતીક્ષેત્રે મૂડીરોકાણમાં રસ ન હતો.
- આમ, ખેતીક્ષેત્રે ઉત્પાદન ઓછું થતું અને ખેત-ઉત્પાદકતા નીચી રહેતાં ગરીબીનું પ્રમાણ ઊચું જોવા મળતું હતું.

3. નાના અને ગૃહઉદ્યોગોનો અલ્પવિકાસ :

- ભારતમાં બીજુ પંચવર્ષીય યોજનાથી આધ્રિક વિકાસની વ્યૂહરચનાના ભાગરૂપે પાચાના અને ભારે ઉદ્યોગોને વધુ મહત્વ આપવામાં આવ્યું, જ્યારે નાના અને ગૃહઉદ્યોગોની અવગાણના થઈ.
- ગ્રામ્ય ક્ષેત્રે નાના અને ગૃહઉદ્યોગોનો રોજગારી, ઉત્પાદન અને આવકમાં ખૂબ જ મોટો ફાળો હતો.

➤ નાના અને ગૃહઉદ્યોગોના અલ્પ વિકાસને કારણે
મોસમી બેકારી વધતાં ગરીબીનું પ્રમાણું વધુ રહ્યું છે.

4. ઝડપથી વધતા ભાવો :

➤ યુદ્ધ, ફુજાર, ઓછું રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદન, ઝડપથી વધતી
માંગ, ઊંચું ઉત્પાદન ખર્ચ વરેને કારણે ચીજવસ્તુઓ
અને સેવાઓના ભાવોમાં તીવ્ર વધારો થાય છે.

➤ પરિણામે ઓળી આવક ધરાવનાર વ્યક્તિઓની ખરીદશક્તિ ઘટે છે અને તેમનાં જીવનધોરણનું સ્તર નીચે આવે છે જ્યારે ભાવવધારાનો ફાયદો ઉદ્યોગપતિઓ, વેપારીઓ અને મોટા ખેડૂતોને થાય છે. આમ, સમાજમાં આવકની અસમાનતા વધતાં ગરીબી પણ વધે છે.

(2) ગરીબીનિવારણ માટેના રોજગારલક્ષી કાર્યક્રમો સમજાવો.

- ભારતમાં શહેરી ગરીબી કરતાં ગ્રામીણ ગરીબી ત્રણ
ગણી વધુ છે. તેથી ગરીબી-નિવારણ માટે ગ્રામીણ
વિકાસને અગ્રતા આપવામાં આવે છે.
- ગરીબી-નિવારણ માટે રોજગારીની તકોમાં વધારો
કરવાનું એક અગત્યાનું પરિબળ છે.

➤ આયોજનની શરૂઆતમાં એમ માની લેવામાં આવ્યું
હતું કે આધ્રિક વિકાસની સાથે ગરીબીનું નિવારણ
આપોઆપ શરે. પરંતુ એમ ન થતાં 70ના
દાયકાની શરૂઆતમાં ગ્રામીણ વિકાસ માટે
રોજગારલક્ષી કાર્યક્રમો શરૂ કરવામાં આવ્યા.

- સંકલિત ગ્રામ વિકાસ કાર્યક્રમ (Integrated Rural Development Programme – IRDP) : ઇથી યોજનામાં ગ્રામીણ ગરીબો માટેના રોજગારલક્ષી કાર્યક્રમોને સંકલિત કરી 2 ઓક્ટોબર, 1980થી IRDP શરૂ કરવામાં આવ્યો.
- IRDPનો મુળ ઉદ્દેશ ગરીબ કુટુંબોને સ્વરોજગારી માટે પ્રોત્સાહન આપવાનો હતો, જેથી તેઓ ગરીબીરેખાથી વધુ આવક મેળવી શકે.

- નાના તેમજ સીમાંત ઘેરૂતો, ઘેતમજુરો અને ગામડાના કારીગરને રોજગારી મળી રહે તેવું ધ્યાન IRDPના કાર્યક્રમમાં રાખવામાં આવ્યું હતું.
- સ્વર્ણજયંતી ગ્રામ સ્વરોજગાર યોજના (Swarnjayanti Gram Swarojgar Yojna – SGSY): 1 એપ્રિલ, 1999થી IRDP અને તની સાથે સંકળાયેલા સ્વરોજગારી માટેના કાર્યક્રમો TRYSEM, DWCRA વગેરેને લેગી કરી તેને સ્વર્ણજયંતી ગ્રામ સ્વરોજગાર યોજના (SGSY) નામ આપવામાં આવ્યું.

આ યોજના હેઠળ ગામડાના નાના ઉદ્ઘોના
વિકાસ, સ્વસહાય જીથોને માર્ગાદ્યકીય મદ્દ,
ટેકનોલોજી, ધિરાણ, ઉત્પાદિત વસ્તુઓના બજાર
વગેરે માટેની સુવિધાઓ ગ્રામીણ ગરીબોને
આપવામાં આવે છે.

□ વેતન રોજગારી કાર્યક્રમો :

- વેતન રોજગારી માટેના કાર્યક્રમોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જે ગરીબો
પાસે તેમના ભૌતિક શ્રમ સિવાય આવકનું ક્રેચ સાધન ન
હતું તેવા ગરીબોને રોજગારી પૂરી પાડવાનો હતો.
- આ કાર્યક્રમો હેઠળ ગામડાઓમાં માર્ગખાકીય સેવાઓનો
વિકાસ કરી શ્રમિકોને યોગ્ય વેતન મળી રહે તેવા પ્રયાસો
થાય છે.

□ વેતન રોજગારી કાર્યક્રમમાં નીચેની યોજનાઓનો
સમાવેશ થયો હતો :

1. જવાહર રોજગાર યોજના :

➤ આ યોજના 28 એપ્રિલ, 1989માં કરવામાં આવી
હતી.

આ યોજનાના મુખ્ય ઉદ્દેશો ગ્રામીણ ક્ષેત્રોમાં
બેરોજગાર અને અર્ધબેરોજગાર પુરુષો અને સ્ત્રીઓને
રોજગારી પૂરી પાડવી, ગ્રામીણ માળખાકીય
સુવિધાઓને કાર્યક્ષમ બનાવવી, સામૂહિક તેમજ
સામાજિક સંપત્તિઓનું નિર્માણ કરવું, ગ્રામીણ ક્ષેત્રોમાં
લોકોના જીવનની ગુણવત્તા સુધારવી વગેરે હતા.

- જવાહર રોજગાર યોજનામાં વિશેષ કરીને ગરીબીરેખા હેઠળની અનુસૂચિત જાતિ, જનજાતિ તેમજ વિમુક્ત જાતિના ગરીબોને મદ્દ કરવાની પ્રાથમિકતા આપવામાં આવી હતી.
- 2. રોજગારી બાંયધરી યોજના :

 - આ યોજના 2 ઓક્ટો., 1993થી શરૂ કરવામાં આવી.

➤ આ કાર્યક્રમ દ્વારા ખાસ કરીને અંતરિયાળ અને પણત
વિસ્તારોમાં રોજગારીની તકોનું સર્જન કરવાનો મુખ્ય
આશય હતો.

3. પ્રધાનમંત્રી રોજગાર યોજના :

➤ 1990ના દાયકામાં બેરોજગારીના દરમાં ઝડપથી વધારો
થઈ રહ્યો હતો. આ પરિસ્થિતિમાં સ્વરોજગાર માટે
પ્રધાનમંત્રી રોજગાર યોજના શરૂ કરવામાં આવી.

- આ યોજનાનો મુખ્ય હેતુ શિક્ષિત બેરોજગારોને મદ્દ કરી સ્વરોજગારી માટેનાં એકમો સ્થાપવાનો હતો.
 - 1994 – 95થી આ યોજના શહેરી અને ગ્રામીણ બંને વિસ્તારો માટે કાર્યરત કરવામાં આવી.
4. રાષ્ટ્રીય રોજગાર ગેરંટી કાનૂન :
- વર્ષ 2005માં આ કાનૂન મંજૂર કરવામાં આવ્યો.

- આ કાનૂનનો હેતુ સાર્વજનિક નિર્વાણ કાર્યક્રમો હેઠળ સંપત્તિઓ ઉલ્લે કરી પ્રતિ વર્ષ ગ્રામીણ, શહેરી તેમજ નીચલા મધ્યમ વર્ગના કુટુંબની એક વ્યક્તિને ઓછામાં ઓછા 100 દિવસોની રોજગારી પૂરી પાડવાનો છે.
- આ કાયદા હેઠળ જરૂરિયાતમંદ વ્યક્તિને 15 દિવસની અંદર અને 5 કિમીના અંતરની મર્યાદામાં રોજગારી આપવામાં આવશે અને જો ચોક્કસ સમય દરમિયાન કામ ન મળે, તો બેરોજગારી ભણ્ણું આપવામાં આવશે.

- આ કાયદા નેટ એક તરફ ઓછા કામકાજની મોસમમાં ગ્રામીણ જનતાને રોજગારી પૂરી પાડવામાં આવશે અને બીજુ તરફ ગ્રાચ્ય માળખાકીય સુવિધાઓનું નિર્માણ કરી ઉત્પાદક સંપત્તિઓનું સર્જન કરવામાં આવે છે.
- વર્ષ 2009માં આ કાયદાને મહાત્મા ગાંધી રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગાર ગેરંટી કાનૂન એવું નામ આપવામાં આવ્યું.

(3) ગરીબીના સ્વાસ્થ્ય સંબંધિત નિર્દેશકો ચર્ચો.

- ગરીબીના સ્વાસ્થ્ય સંબંધિત નિર્દેશકો નીચે મુજબ છે:
 1. અપેક્ષિત આયુષ્ય અને બાળ-મૃત્યુદર :
- દેશમાં વસતા લોકોનું સરેરાશ અપેક્ષિત આયુષ્ય પોષણાક્ષમ આહાર, સ્વચ્છતા, પીવાનું શુદ્ધ પાણી, સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ વગેરે પર આધારિત છે.

- આ બધી સુવિધાઓ ગરીબોને ઓછા પ્રમાણમાં મળતી હોવાથી તેમનું સરેરાશ આયુષ્ય નીચું રહે છે.
- બાળ-મૃત્યુદરનું પ્રમાણ સ્વાસ્થ્ય સેવાઓની ઉપલબ્ધતા, માતાનું શિક્ષણ, પોષણક્ષમ આહાર રસીકરણ વગેરે પર આધારિત છ. નબળી આરોગ્ય સેવાઓના સંદર્ભમાં બાળ-મૃત્યુદર ગરીબીનો નિર્દેશક છ.

➤ વર્ષ 2014માં ભારતમાં અપેક્ષિત આયુષ્ય 68 વર્ષ અને
બાળ- મૃત્યુદર 39 હતો, જે અન્ય દેશોની તુલનાએ
અનુકૂળ ઓછું અને ઘણું જ વધારે કહી શકાય. આ
બાબતો ગરીબીના નિર્દેશક ગણાય છે.

2. તબીબી સગવડો :

➤ ડૉક્ટરો, નર્સ, ક્ર્યુરિઝનર વગેરેની સેવાઓનો સમાવેશ
તબીબી સગવડોમાં થાય છે.

- અંતરરાષ્ટ્રીય તુલનાએ ભારતમાં આ સેવાઓની અછત જોવા મળે છે.
- વિકસતા દેશોમાં તબીબી સગવડો ઓછી હોવાથી ગરીબ લોકો વારંવાર અનેક રોગોના ભોગ બને છે.
- પૂરતા પોષિક આહારના અભાવે તેમની રોગપ્રતિકારક શક્તિ પણ ઓછી હોય છે. પરિણામે ગરીબી વધારે જોવા મળે છે.

➤ વિકસિત દેશોમાં એ રૂ 350ની વસ્તી માટે એક ડૉક્ટરની સેવા મળી રહે છે, જ્યારે વિકસતા દેશોમાં એ રૂ 6000ની વસ્તી માટે એક ડૉક્ટરની સેવા મળી રહે છે. આમ, અપૂરતી ડૉક્ટરની સેવાઓ મળતાં ગરીબી વધારે હોય છે.

3. પીવાનું પાણી :

➤ લોકોનું સ્વાસ્થ્ય સૌથી વધુ સુરક્ષિત પીવાલાયક શુદ્ધ પાણી સાથે સંબંધિત છે.

➤ ભારતમાં માત્ર 63.3 ટકા કુટુંબોને જ નળ દ્વારા
શુદ્ધ પીવાનું પાણી મળી રહે છે. પીવાના શુદ્ધ
પાણીની ગેરહાજરીમાં ગંધું પ્રદૂષણાયુક્ત પાણી
પાણીજન્ય રોગો વધારી ગરીબોનું સ્વાસ્થ્ય નબળું
બનાવે છે અને ગરીબીની સમસ્યાને વધુ ગંલીર
બનાવે છે.

4. શૈચાલયની સુવિધા :

- 2011ની વસ્તીગણતરી મુજબ ભારતની 70 ટકા વસ્તી ગ્રામ્ય ક્ષેત્રે ગંદા વસવાટોમાં રહે છે જેઓ શૈચ માટે જહેર શૈચાલય કે ખુલ્લામાં જથ્ય છે. સ્વચ્છતાને અભાવે તેમને પાણીજન્ય કે ચ૆પી રોગો થવાની શક્યતા વધુ રહે છે. પરિણામે તેઓની શારીરિક નબળાઈ ઉત્પાદકતા અને ઉત્પાદનના પ્રમાણને નીચું રાખે છે જે ગરીબી વધારવા કારણભૂત પરિબળ છે.

(4) ગરીબીનું સ્વરૂપ સમજવો.

➢ ગરીબીનો ખ્યાલ ગુણાત્મક હોવાથી તેની વ્યાખ્યા આપવાનું મુશ્કેલ છે. ગરીબીનો અર્થ સમજવા માટે ગરીબી અંગેના આ બે ખ્યાલો સમજવા જરૂરી છે : 1. નિરપેક્ષ ગરીબી અને 2. સાપેક્ષ ગરીબી.

1. નિરપેક્ષ ગરીબી :

➤ આવક, ખર્ચ કે વપરાશના નિર્ધારિત ધોરણને
આધારે નક્કી થતી ગરીબાઈને 'નિરપેક્ષ ગરીબી'
કહેવામાં આવે છે. નિરપેક્ષ ગરીબીને 'સંપૂર્ણ
ગરીબી' તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

➤ દેશમાં પ્રવર્તતી નિરપેક્ષ ગરીબીનું પ્રમાણ જણાવા
માટે વ્યક્તિને ખોરાક જેવી પ્રાથમિક જરૂરિયાતો
સંતોષવા માટે જે ખર્ચ કરવો પડે કે આવક મેળવવી
પડે તની લધુતમ સપાઠી નક્કી કરવામાં આવે છે.
આવી લધુતમ આવક, ખર્ચ કે જીવનધોરણની
નિશ્ચિત સપાઠીને 'ગરીબીરેખા' કહેવામાં આવે છે.

➢ જે લોકો ગરીબીરેખા તરીકે નિશ્ચિત કરાવેલી લધુતમ
સપાઠી કરતાં પણ ઓછી આવક મેળવતા હોય કે
તેટલો પણ ખર્ચ કરી શકતા ન હોય, તે
ગરીબીરેખાની નીચે જીવે છે એમ કહેવાય. આવા
લોકોને 'ગરીબો' તરીકે સ્પષ્ટપણે જુદા પાડી શકાય
છે અને દેશમાં તેમની સંખ્યા જાણી શકાય છે.

➤ ભારત જેવા દેશો માટે સાપેક્ષ ગરીબી કરતાં
નિરપેક્ષ ગરીબીનો ખ્યાલ વધુ બંધબેસતો અને
ઉપયોગી છે, કારણ કે સાપેક્ષ ગરીબી આવક અને
વપરાશની અસમાનતા દર્શાવે છે, જ્યારે નિરપેક્ષ
ગરીબી જીવનની ગુણવત્તાના ધોરણનો નિર્દેશ કરે
છે.

➤ ગરીબીની આંતરરાષ્ટ્રીય તુલના થઈ શકે તે માટે સમ-
ખરીદશક્તિના સિદ્ધાંત મુજબ વિશ્વના દેશો માટે
વિશ્વબેન્ક દ્વારા ન્યૂનતમ આવકનું ધોરણ નક્કી કરવામાં
આવ્યું છે. આ ધોરણ મુજબ જે વ્યક્તિની રોજની આવક
સમ-ખરીદશક્તિના ધોરણ મુજબ 2005માં 1.25 ડોલર
અને 2015માં 1.90 ડોલર કરતાં ઓછી હોય તે વ્યક્તિ
નિરપેક્ષ ગરીબ ગણાય છે.

➤ નિરપેક્ષ ગરીબીનું નિર્ધારણ ગરીબીરેખા દ્વારા થાય
છ. આ એક મનસ્વી રેખા છ. જો ગરીબીરેખા વધુ
પડતી નીચી સપાટીએ રહાય, તો ગરીબોની
સંખ્યા ઘણી ઓછી થઈ જાય અને જો વધુ પડતી
ઉંચી સપાટીએ રહાય તો ગરીબોની સંખ્યા ઘણી
વધી જાય.

- જેમ કે, માસિક ₹ 150ની માથાઈઠ આવકને ગરીબીરેખા તરીકે સ્વીકારવામાં આવે તો ગરીબોની જેટલી સંખ્યા થાય તેના કરતાં માસિક ₹ 200ની માથાઈઠ આવકની સપાટી સ્વીકારીએ તો ગરીબોની સંખ્યા વધી જાય.
- આવું ન્યૂનતમ ઘોરણ નક્કી કરવા માટે મોટા ભાગના અર્થશાસ્ત્રીઓએ ખોરાકમાંથી મળતી ન્યૂનતમ કેલરીની જરૂરિયાતનું ઘોરણ સ્વીકાર્યું છે.